

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ СІМ'Ї В УКРАЇНІ

CURRENT PROBLEMS OF MODERN FAMILY DEVELOPMENT IN UKRAINE

Моргунова М.В., студентка III курсу юридичного факультету
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Поліщук М.Г., к.ю.н.,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Статтю присвячено висвітленню однієї із актуальних проблем сімейного права щодо питання розвитку інституту сім'ї у сучасній Україні. Сім'я – це соціальна група, що має історично означену організацію, члени якої пов'язані шлюбними або родинними відносинами, спільністю побуту і взаємною моральною відповідальністю, соціальна необхідність якої зумовлена потребою суспільства у фізичному і духовному відтворенні населення. За Аристотелем, сім'я – перший вид спілкування людей. Вона є первинним осередком, із якого виникла держава. У статті наведено сутність і значення сім'ї у житті кожної людини. Наведено основні характеристики, притаманні сучасній українській сім'ї. Проведено огляд сучасних, докорінно різних позицій науковців щодо змін, які відбуваються у сімейних стосунках, та основних тенденцій. Досліджено сім'ю з боку системного підходу, а також як соціальну інституцію. За допомогою офіційних даних української статистики визначено становище щодо змін у кількості сімей, відношення українців до оптимальної кількості дітей у сучасній сім'ї, та причин, які перешкоджають збільшенню членів сім'ї. Для України завжди був характерний негативний приріст населення, а у світлі останніх подій, пов'язаних із пандемією COVID-19, ситуація стає тільки гіршою. Через це нині особливої актуальності набуває вивчення наявних в Україні проблем розвитку сім'ї. Аналіз останніх публікацій представлений багатьма як вітчизняними, так і закордонними науковцями, які працювали над дослідженням факторів, що зумовлюють появу сім'ї і впливають на її міцність. Аналіз наукових джерел дає підставу викласти зміст основного матеріалу досліджуваної проблеми. Серед авторів, які вивчали питання розвитку сім'ї, можна виділити У.Б. Аввакумову [1], М.І. Башук [2], Н.В. Гребеннікову [2], Хромову О.Л. [4] та багатьох інших. Але дослідженню проблем розвитку сучасної сім'ї було приділено не досить уваги, саме тому обрано цю тему дослідження.

Ключові слова: сім'я, батьки, діти, держава, розвиток, суспільство, соціальні інститути.

The article is devoted to the coverage of one of the current problems of family law on the development of the family in modern Ukraine. The family is a social group that has a historically defined organization, whose members are related by marriage or family relations, community life and mutual moral responsibility, the social necessity of which is due to society's need for physical and spiritual reproduction of the population. According to Aristotle, the family - the first type of human communication. It is the primary center from which the state arose. The article presents the essence and significance of the family in the life of each person. The main characteristics of a modern Ukrainian family are given. The review of modern radically different positions of scientists on the changes taking place in family relations, the main tendencies is carried out. The family is studied from a systemic approach, as well as as a social institution. With the help of official data from Ukrainian statistics, the situation regarding changes in the number of families, the attitude of Ukrainians to the optimal number of children in the modern family, and the reasons that prevent the increase of family members are determined. Ukraine has always been characterized by negative population growth, and in light of recent events related to the COVID-19 pandemic, the situation is only getting worse. In this regard, today, the study of existing problems of family development in Ukraine becomes especially relevant. An analysis of recent publications has been presented by many domestic and foreign scholars who have worked to study the factors that determine the emergence of the family and affect its strength. The analysis of scientific sources gives the basis to state the maintenance of the basic material of a researched problem. Among the authors who studied the development of the family can be identified U.B. Avvakumov [1], M.I. Bashuk [2], N.V. Grebennikov [2], Khromov O.L. [4] and many others. But the study of the problems of modern family development was not given enough attention, which is why this research topic was chosen.

Key words: family, parents, children, state, development, society, social institutions.

Постановка проблеми. Будь-яка людина, починаючи із раннього дитинства, створює для себе ідеали майбутньої сім'ї. Дитина дивиться на своїх батьків, їхні взаємини і ставлення батьків до дитини, переймає базові знання про сім'ю, сімейні цінності і традиції. Водночас формується психічне сприйняття сім'ї як соціального інституту.

Залежно від психологічної, матеріальної і духовної обстановки у сім'ї під час підростання дитини її погляди можуть докорінно змінюватися. У ранньому віці прикладом наслідування дитини є батьки, у підлітковому – більшого значення набуває думка «з боку» щодо сім'ї зокрема. Найчастіше це думка друзів, яка не завжди буває об'єктивною.

Саме тому так важливо впливати на формування картини сім'ї дитини якомога найбільш позитивним чином, оскільки діти – це майбутні батьків, соціальних інститутів, суспільства і держави. Для цього батькам або майбутнім батькам слід звернути увагу на проблеми, що виникають усередині сім'ї, а державі – належним чином дослідити фактори, які перешкоджають виникненню нових осередків суспільства або деструктивним чином впливають на міцність сім'ї, а також розробити комплекс заходів щодо вирішення цих проблем. Для України завжди був характерний негативний приріст населення, а у світлі останніх

подій, пов'язаних із пандемією COVID-19, ситуація стає тільки гіршою. Через це нині особливої актуальності набуває вивчення наявних в Україні проблем розвитку сім'ї.

Метою роботи виступає визначення актуальних проблем розвитку сучасної сім'ї в Україні.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж говорити про проблеми розвитку сучасної сім'ї в Україні, слід визначити сутність сім'ї та надати їй певну характеристику. Сім'я є давньою і міцною соціальною категорією, яка є основою соціально-економічного обчислення людського суспільства [6].

У дослідженнях вітчизняних і зарубіжних науковців категорія «сім'я» розглядалась із різних сторін: одні дослідники робили акцент на розвитку теорії, інші – здійснювали емпіричні дослідження. Різниця тієї ж самої категорії «сім'я» у теоретичних та емпіричних дослідженнях полягає в тому, що у першому випадку сім'я має узагальнений, неточний, абстрактний образ, а у другому випадку її розглядають більш конкретно і точно, виділяючи їй конкретне місце у просторі і часі. Іншими словами, це можна співвіднести з аналізом цієї категорії на мікро- і макрорівнях.

Одночасно цю категорію можна розглядати як соціальний інститут або соціально-психологічну групу. Сім'я

виступає необхідним атрибутом як окремого індивіда, так і цілого суспільства. Її можна розглядати і як самодостатню систему, і як підсистему всередині більш комплексної системи.

Якщо розглядати сім'ю як систему, то її підсистемами виступають члени цієї сім'ї. В іншому випадку, розглядаючи сім'ю як підсистему чогось більшого, можна помітити, що цей осередок суспільства є частиною району, міста, суспільства тощо. Водночас сім'я, як і будь-яка система (підсистема), видозмінюється із плином часу [3].

Вивчаючи сучасну українську літературу, можна виділити такі основні характеристики, властиві сучасній українській родині:

1) втрата інтересу до офіційних шлюбів: усе частіше має місце співжиття (так звані цивільні шлюби), зростає інтерес до укладення церковних шлюбів;

2) добровільне укладення або розірвання шлюбу;

3) шлюбні права не розрізняються за гендерною ознакою;

4) зростання кількості нуклеарних сімей, що характерно для індустріального суспільства;

5) невелика кількість дітей у сім'ї (частіше одна або дві дитини);

6) наявність суспільних цілей, які можуть бути різними залежно від життєвого циклу сім'ї;

7) диференціація інтересів, потреб та установок різних членів сім'ї.

Нині людство, на думку науковців, після вибухового зростання населення світу переходить до обмеженого відтворення. Демографічні процеси стали, згідно з даними сучасної науки, найважливішою глобальною проблемою світу і торкаються інтересів усіх країн, зокрема України. Різне скорочення кількості дітей на кожну жінку репродуктивного віку у розвинених країнах, зокрема у нашій країні, є одним із наслідків демографічної революції.

Для попередніх поколінь була характерна наявність великої кількості дітей у сім'ї, незважаючи на те, що матеріальне благополуччя не завжди дозволяло виховувати велику кількість дітей. Діти дорослішали і ставали самостійними раніше. Нині нечасто можна зустріти сім'ю, в якій більше трьох дітей. На підтвердження цього можна навести офіційні дані Державної служби статистики України (табл. 1). Це зумовлено зростанням пріоритету і тяжінням до міського життя, роботою жінок на виробництві, вдосконаленням культурного рівня суспільства, зростанням потреб, зміною добробуту більшої частини суспільства у бік погіршення, відсутністю належних житлових умов або житла.

Отже, розподіл сімей за кількістю дітей (за останніми офіційними даними, 2018 рік) наочно можна представити таким чином (рис. 1).

Окрім того, за статистичними даними кількість сімей в Україні протягом 2018 року зменшилася з 14985,6 тисяч до 14934,9 тисяч, або на 0,34%. Попри це, погіршується стан народжуваності, водночас видозмінюється і сама структура сім'ї.

Відбувається радикальна зміна самої структури сім'ї із її історично соцієтнічними, гендерними, конфесійними і культурними особливостями. Криза сучасної сім'ї зумовлює врешті-решт не тільки зниження статусу сім'ї в інституційних структурах суспільства, у суспільній свідомості, але і призводить до депопуляції населення, ставить під сумнів можливість відтворення етносу.

Нині структуру сім'ї можна представити так, як наведено на рис. 2.

Наразі серед поглядів науковців на зміни, яким піддається сім'я як соціальний інститут, можна виділити дві докорінно різні думки про ступінь і основні вектори змін: відкритість системи укладення шлюбу, емансипацію, зростання індивідуальних свобод у шлюбі, втрату сімейних цінностей.

Дослідники-прихильники однієї думки із цього приводу говорять про негативні тенденції змін у сім'ї, розглядаючи їх як наслідок повсюдної кризи сімейного життєвого укладу, втрати суспільством цінності сім'ї як соціального інституту. Вони вважають, що останнім часом кожна людина прагне самореалізуватись, а сім'я створює низку перешкод на шляху до цього. Таким чином, пріоритетом суспільства все частіше стає позасімейна діяльність. Материнство і батьківство втрачають життєвий пріоритет, замість цього на ціннісну першість виходить жага володіти соціальним статусом, підвищувати рівень освіти і кваліфікації, піклуватися про матеріальний добробут.

Прихильники іншої думки говорять про те, що навіть із урахуванням усіх вищезазначених змін тенденції інституту сім'ї є досить позитивними як для окремих індивідів із урахуванням сімейної демократизації, так і для усього світу. Так чи інакше, навіть за умови змін, що відбуваються, на які не завжди може вплинути окрема людина, в разі існування двох абсолютно різних наукових підходів до змін, що відбуваються, слід кожній людині пам'ятати про значущість сім'ї і зберігати сімейні цінності. Адже за цим стоїть наше майбутнє, не можна знайти субститут сімейним цінностям, оскільки останні мають особливу унікальність [4].

Таблиця 1

Розподіл домогосподарств за кількістю їхніх членів і наявністю дітей [5]

	Усі домогосподарства		у т. ч. проживають			
			у міських поселеннях		у сільській місцевості	
	2017	2018	2017	2018	2017	2018
Кількість домогосподарств (тис.)	14985,6	14934,9	10085,5	10061,3	4900,1	4873,6
Розподіл домогосподарств (%) залежно від кількості осіб у їх складі						
одна особа	20,0	20,3	18,4	19,0	23,1	23,0
дві особи	32,4	32,8	33,7	33,9	29,8	30,7
три особи	26,9	25,8	29,9	28,6	20,8	20,1
чотири особи	13,6	13,6	13,2	13,3	14,4	14,2
п'ять осіб і більше	7,1	7,5	4,8	5,2	11,9	12,0
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Частка домогосподарств із дітьми до 18 років (%)	38,2	37,8	40,1	39,4	34,3	34,6
Частка домогосподарств без дітей (%)	61,8	62,2	59,9	60,6	65,7	65,4
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

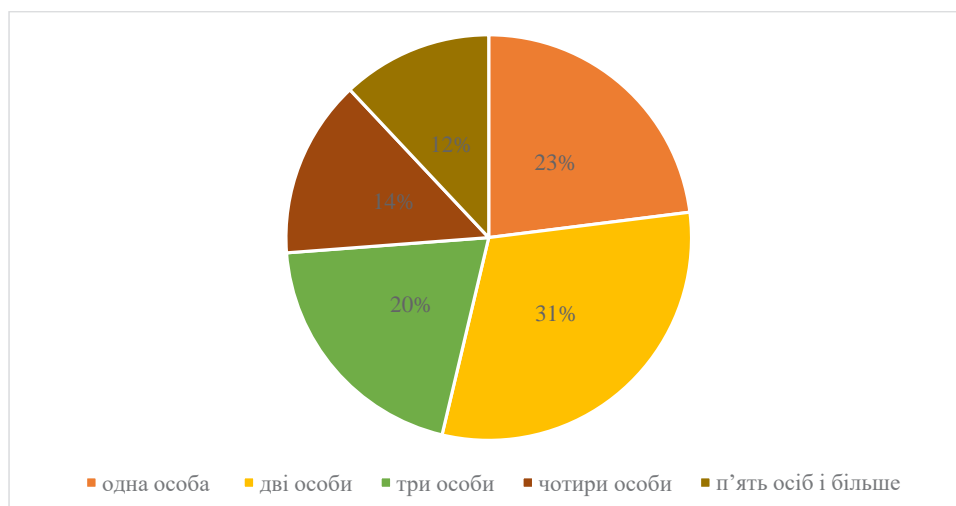

Рис. 1. Розподіл сімей за кількістю дітей (2018 рік) [5]

Рис. 2. Структура сучасних сімей [складено автором]

Функції сучасної сім'ї значно розширилися, нині до них відносяться такі:

- репродуктивна (продовження роду);
- виховна і навчальна (це перший соціальний інститут, із яким зіштовхується дитина, тому батьки – це перші вчителі; окрім цього, кожен член сім'ї, який буває у різних соціальних інститутах, вчиться новому один від одного під час комунікативного обміну);
- емоційна (для більшості людей сім'я є найважливішим мотиватором і генератором вражень, як позитивних, так і негативних);
- розважально-рекреативна (кожен член сім'ї, повертаючись додому, прагне відпочити, організувати сумісне дозвілля з родиною, піклуватися про здоров'я і добробут близьких тощо);
- господарчо-побутова (прагнення сім'ї зробити своє житло приємним для перебування, розподіл домашніх зобов'язань, забезпечення повноцінного і смачного харчування, забезпечення потреб в одязі і взутті, ведення спільного бюджету тощо);
- статусна (передача у спадок певних статусів, бізнесу, нерухомості тощо);

- захисна (наприклад, якщо людина втратила роботу, вона може деякий час отримувати матеріальний захист із боку родини, якщо дитину образили, вона може розраховувати на психологічну підтримку з боку батьків);
- комунікативна (реалізується потреба у спілкуванні) та багато інших.

До низки причин, які можуть сприяти порушенню функціональних особливостей сім'ї, можна віднести такі:

- порушення у подружніх відносинах;
- розподіл відповідальності у сім'ї;
- психосоматичні проблеми у когось із членів сім'ї;
- залежності (алкогольна, нікотинова, комп'ютерна);
- виховання дітей;
- сексуальна незадоволеність;
- невміння адекватно висловлювати свої емоції і почуття;
- недотримання свого статусу членом сім'ї (поява «неулюблених» членів сім'ї), створення «коаліцій» у сім'ї (один із членів сім'ї об'єднується з іншим задля вирішення наявних конфліктних ситуацій (бабуся з дитиною проти батьків, один із батьків із дитиною проти іншого);
- прагнення до перфекціонізму в усьому тощо.

Усі наявні проблеми розвитку сучасної сім'ї в Україні можна умовно поділити на зазначені нижче групи:

1) проблеми соціально-економічного характеру. Ця група містить низку проблем, співвідносних із життєвим рівнем сімей, їхніми бюджетами (зокрема споживчими), структурою суспільного поділу з добробуту сімей (високий, середній, низький рівні; кількість малозабезпечених сімей і сімей, що живуть за межею бідності), з особливими потребами сімей із кількістю дітей більше трьох, нових сімей, а також із державною системою соціального захисту населення, рівнем виплат, споживчим кошиком тощо;

2) проблеми, пов'язані з побутом. Хоча вони і схожі на попередню категорію проблем, однак це не зовсім те ж саме. До таких проблем відносять стан сім'ї щодо забезпеченості житлом, побутовими умовами наявного житла, усередненим рівнем споживчого бюджету середньостатистичної сім'ї;

3) проблеми психологічного характеру. Для цієї групи характерна велика різноманітність проблем. Це можуть бути психологічні проблеми окремо взятої особистості або проблеми міжособистісних відносин. Проблеми окремого індивіда можуть бути пов'язаними із внутрішніми бар'єрами, які заважають зав'язати знайомство, нерішучості у виборі сімейного партнера, жага особистого простору у сімейних відносинах. Що стосується внутрішніх сімейних психологічних проблем, вони можуть співвідноситись із труднощами сімейної адаптації, позначенням ролей усередині сім'ї, розстановкою пріоритетів та авторитету у сім'ї. Окрім цього, сюди можна віднести проблему несумісності характерів партнерів, різні конфлікти у сім'ї, внутрішньосімейні прихильності, насильство у сім'ї;

4) проблеми, пов'язані із міцністю сім'ї. До цієї групи слід віднести сучасну обстановку щодо розлучень, а також тенденції, пов'язані з цим. Під час вирішення такого роду проблем дуже важливо оцінити фактори, які призводять до цього. У світлі цього більш дрібними проблемами зазначеної категорії, які у сукупності своїй служать причиною розлучень, є типологічні особливості різних національностей, цінність шлюбу для кожного із партнерів, забезпечення взаємної соціально-психологічної підтримки партнерів;

5) проблеми, пов'язані із вихованням у сім'ї. До цієї категорії проблем відносять виховання кожного дорослого члена сім'ї та його ставлення до виховання дитини, відмінність типів сім'ї за стилем виховання, роль дитини у сім'ї, ступінь батьківського контролю, оцінку ефективності виховання;

6) проблеми, пов'язані із сім'ями, що знаходяться у групі ризику. Причинами виникнення таких ризиків

може бути низька матеріальна забезпеченість, проблеми відносин із соціумом, наявність серйозних медичних проблем, антисанітарія у житлі, наявність серйозних проблем із законом. Усе це зумовлює руйнування сімейних відносин, зростання кількості дітей-сиріт або дітей, які залишилися без піклування батьків, втрату місця проживання і матеріального благополуччя.

Усі зазначені вище проблеми є взаємообумовленими і взаємопов'язаними.

Сімейно-демографічна політика України є, як відомо, цілісною системою організаційно-правових, економічних, адміністративних заходів, заснованих на певних принципах і спрямованих на максимальне поліпшення умов та якості життя кожної української сім'ї. Відповідно, найважливішою метою сімейно-демографічної політики є радикальне підвищення народжуваності і зниження смертності серед усіх категорій населення.

Незважаючи на вжиті нормативно-правові та соціально-економічні заходи, негативна тенденція наростання деструктивних процесів у сім'ї, у сімейно-демографічній сфері фактично зберігається. Ефективність сімейно-демографічної політики у сучасних умовах залежить від цілої низки об'єктивних і суб'єктивних факторів. Потрібні комплексні заходи, а також спільні зусилля всього суспільства із вирішення цих важливих для життєдіяльності всієї держави проблем.

Висновки. Сім'я і сімейні цінності завжди лежать в основі будь-якого суспільства. Незалежно від культурних особливостей діти народжуються, виховуються і підростають у сім'ях, поступово переймаючи досвід і традиції старшого покоління, стаючи повноправними представниками свого народу. Проблеми сім'ї існували завжди, однак останнім часом вони набувають швидких обертів на шляху порушення сімейних стосунків.

Саме тому так важливо усвідомити наявні проблеми і зробити все можливе для збереження сімейних цінностей. Сім'я – це одночасно і школа любові, і школа моральності, джерело наших найпотраємініших цінностей. Кожен із нас прекрасно розуміє, що саме у родині закладаються такі загальнолюдські цінності, як почуття патріотизму, любові і поваги до близьких, щедрості, відповідальності за свої вчинки.

Майбутнє України залежить від того, чи зуміємо ми зберегти наші духовні цінності, моральні ідеали, народні традиції, якими так багата українська земля. Потрібно докласти максимум зусиль, щоб сім'я продовжувала бути втіленням справжньої любові, відданості, вірності, джерелом душевної і духовної радості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аввакумова У.Б. Значення української сім'ї у вихованні дошкільників. *Освітній альманах*. Зб. студентських наукових досліджень. 2020. С. 7-10.
2. Башук М.І.. Сім'я та шлюб в сучасній Україні. Економіка інноваційної діяльності підприємств. *Наукові розробки молоді на сучасному етапі*: тези доповідей XVI Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених та студентів. Київ, 2017. С. 576-577.
3. Солоненко Ю.В. Сімейний бізнес, сім'я, бізнес-сім'я: окреслення сутностей у площині наукових досліджень. *Економіка і організація управління*. Донецьк, 2021. С. 115-131.
4. Хромова О.Л. Особливості сучасної сім'ї: вплив на виникнення і прояви насильства щодо дітей та підлітків. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. Збірник наукових праць. 2010. С. 554-563.
5. Державна служба статистики України. веб-сайт. URL: <http://ukrstat.gov.ua/>.
6. Bennedsen Morten, Fan Joseph P. H. The family business map. Assets and roadblocks in long-term planning. Palgrave Macmillan, MPS Limited, Chennai, India, 2014. С. 247.